



## Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

14.03.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

22.04.2019

**Dr. Öğr. Üyesi Türker Barış BULDUK** 

Adıyaman Üniversitesi  
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü  
turkerbulduk@gmail.com

## BEHCETÜ'L-HADÂİK'İN SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

### ÖZET

Behçetü'l-Hadâik, bünyesinde hem Eski Türkçe hem de Oğuzca dil özelliklerini barındıran karışık dilli bir eser olarak kabul edilmektedir. Eser, 11. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'yu yurt edinen Selçuklu Türklerinin konuştukları Türkçenin söz varlığını ortaya koymada önemli bir konumdadır. Çünkü 11-13. yüzyıllar arasında Anadolu'da konuşulan Türkçe ile ilgili çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Bu çalışma ile Behçetü'l-Hadâik eserin söz varlığını incelemek, bu söz varlığından Eski Anadolu Türkçesi metin ve sözlüklerinde yer almayan kelimeleri tespit etmek, bunların geçirdiği tarihsel değişim ya da gelişimlere uzanmak ve Eski Anadolu Türkçesi söz varlığına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Türkiye Türkçesinin tarihsel serüvenini ortaya koymada en önemli başvuru kaynağı Türk Dil Kurumunun en önemli yayınlarından biri olan Tarama Sözlüğü'dür. Fakat Tarama Sözlüğü 13. yüzyılı başlangıç olarak kabul etmiş ve bu yüzyıldan itibaren yazılmış 227 eseri taramıştır. Oysa Behçetü'l-Hadâik eseri de Anadolu topraklarında yazılmış bir eserdir ve yazıldığı dönemin 12. yüzyılın sonları veya 13. yüzyılın başları olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızda Mustafa Canpolat'ın Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Behçetü'l-Hadâik Fi Mev'izati'l-Halâik eseri incelenmiş ve bu eserdeki söz varlığından Tarama Sözlüğü, Türkçe Sözlük ve Eski Anadolu Türkçesi metin ve sözlüklerinde yer almayan birçok kelime tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Söz varlığı, Eski Anadolu Türkçesi, Tarama Sözlüğü, Behçetü'l-Hadâik.

## AN EVALUATION OF BEHCETU'L-HADÂİK IN TERMS OF ITS VOCABULARY

### ABSTRACT

Behçetül-Hadâik is considered as a mixed language work that includes both Old Turkish and Oğuz language. The work has an important position in revealing the vocabulary of Turkish spoken by the Seljuk Turks who had acquired Anatolia from the end of the 11th century because there are not many sources about Turkish spoken in Anatolia between the 10th and 13th centuries. With this study, it is aimed to examine the vocabulary of Behçetül-Hadâik, to identify the words that are not included in the texts and dictionaries of Old Anatolian Turkish, to reach the historical changes or developments that they have been and to contribute to the vocabulary of Old Anatolian Turkish.

One of the most important reference sources of Turkish language is the Scan Dictionary which is one of the most important publications of Turkish Language Institution. However, the Scanning Dictionary accepted the 13th century as a starting point and scanned 227 works from this century. However, the work of Behçetü'l Hadâik was written on Anatolian and it is thought that the period in which it was written was the beginning of the 12th century or the beginning of the 13th century. In this study, Behçetül-Hadâik Fi Mevizatıl-Halâik, written by Mustafa Canpolat and published by Turkish Language Association, was evaluated and many words which were not included in the dictionary of scanning, Turkish Dictionary and Old Anatolian Turkish were found.

**Keywords:** Vocabulary, Old Anatolian Turkish, Scan Dictionary, Behçetü'l-Hadâik.

## Giriş

Oğuz Türkçesi veya Batı Türkçesi 13. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Azerbaycan'da gelişen yazı dilinin adıdır. Batı Türkçesinin Anadolu'daki kuruluş dönemini Eski Anadolu Türkçesi oluşturur. Eski Anadolu Türkçesinin Anadolu'daki gelişme süreçleri şu şekilde olmuştur:

- a) Anadolu Selçuklu Dönemi Türkçesi (12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl)
- b) Beylikler Dönemi Türkçesi (13-15. yüzyıl)
- c) Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi (15. yüzyılın ikinci yarısı)

Eski Anadolu Türkçesinin, Anadolu Selçuklu devrini kapsayan ilk dönem eserlerinin en önemli özelliği aynı eserde iki ya da daha fazla lehçeye ait dil özelliklerinin bir arada bulunmasıdır. Anadolu Selçuklu Devleti zamanında yazılan ve içerisinde hem Eski Anadolu Türkçesine hem de tarihî Türk lehçelerine ait dil özelliklerinin bulunduğu bu eserlere “karışık dilli eserler” denmiştir (Akar, 2017: 243). Behçetü'l-Hadâik, Ferâiz Kitabı ve Kıssa-i Yusuf eserleri, dil özellikleri bakımından karışık dilli eser olarak kabul edilmektedir.

Karışık dilli eserlerden birisi olarak kabul edilen Behçetü'l-Hadâik'in yazarı ve yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte dil özelliklerinden hareketle 12. yüzyılın sonları veya 13. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin Bursa, Ankara, İstanbul ve Berlin olmak üzere dört nüshası bulunmaktadır. Eserin çalışmamıza da konu olan Bursa nüshasında istinsah tarihinin 1303 olduğu ile ilgili kayıt bulunmaktadır (Akar, 2017: 246). Bu tarihten yola çıkarak eserin Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemi olan Anadolu Selçuklu dönemine ait olduğu söylenebilir.

Behçetü'l-Hadâik, dinî-ahlakî öğütler içeren didaktik bir eserdir. Eser, başlıkları Arapça olan 41 bölüme ayrılmıştır. Bu başlıklar altında, peygamber kıssaları, İslam dininin affediciliği, hoşgörüsü, ilmin değeri, gerçek âlimlerle sahtelerini birbirinden ayırmak gerektiği, hayatın fâniliği gibi konular işlenmiştir. Bu konular işlenirken hem Eski Anadolu Türkçesine hem de Türkçenin diğer tarihî lehçelerine ait dil özelliklerinin ve söz varlığının kullanıldığı görülmektedir. Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeye başladıkları 11. yüzyılın sonlarından Behçetü'l-Hadâik'in yazıldığı 13. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'da konuşulan Türkçe ile ilgili filologların elinde çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Bu durum, Anadolu'da yazıldığı düşünülen Behçetü'l-Hadâik eserinin önemini bir kat daha artırmaktadır (Canpolat, 2018: 27).

Türk dilinin tarihî metinleri üzerinde yapılan çalışmalar, ağırlıklı olarak ses ve şekil değişikliklerine; kısmen de cümle yapısına bağlı kalınarak ortaya konmaktadır. Oysa tarihsel metinlerin dil özelliklerinin ve ait oldukları dönemlerin daha sağlıklı bir şekilde belirlenebilmesi için söz varlığı ve anlam bilgisi gibi dilin başka unsurları da, ses ve şekil değişiklikleri kadar önemli ve dikkate değerdir (Erdem ve Sarı, 2010: 401). Bu kapsamda hazırlanan ve Türkiye Türkçesinin tarihsel serüvenini ortaya koymada söz varlığına ait veriler taşıyan Tarama Sözlüğü'müz en önemli başvuru kaynaklarından birisi olmuştur. Dehri Dilçin, Ömer Asım Aksoy ve Cem Dilçin'in hazırladığı ve altı cilt olarak yayımlanan eser 1977'den bu yana güncellenmemiştir. Tarama Sözlüğü'nün hazırlanması aşamasında taranan 227 esere ek olarak, o günden bugüne onlarca eser üzerinde araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu eserlerde tespit edilen söz varlığına ait farklı kelimelerin veya farklı anlam taşıyan kelimelerin kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu eserlerden birisi de Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan Behçetü'l-Hadâik'tir. Bu bağlamda, bu çalışmamızda Behçetü'l-Hadâik'teki söz varlığını değerlendirerek, bu söz varlığındaki kelimelerden hangilerine Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı içerisinde yer verilmediğini inceleyeceğiz. Çalışmamızda esas olarak şu sorulara cevap arayacağız:

1. Behçetü'l-Hadâik eserinde bulunup Eski Anadolu Türkçesi metin ve sözlüklerinde bulunmayan kelimeler hangileridir?
2. Behçetü'l-Hadâik eserinde bulunup Türkçe Sözlük ve Tarama Sözlüğü'nde bulunmayan kelimeler hangileridir?
3. Behçetü'l-Hadâik eserinde bulunan bu orijinal kelimelerin Eski Türkçede ve Türkçenin diğer tarihî lehçelerindeki kullanımları nasıldır?

Bu sorulara cevap ararken değerlendirmelerimizi öncelikle Mustafa Canpolat tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından basılan Behçetü'l-Hadâik'in Bursa nüshasındaki kelimeler veya kelime birlikleri üzerinde yapacağız. Bu kelime veya kelime birliklerinin Eski Anadolu Türkçesine ait herhangi bir metinde veya sözlükte kullanılıp kullanılmadığına bakacağız (Bu kapsamda, çalışmamızı hazırlarken taradığımız eserler çalışmamızın Sonuç bölümünden sonra verilmiştir.). Ayrıca yine bu kelimelerin Tarama Sözlüğü'nde veya Türkçe Sözlük'te kayıt altına alınıp alınmadığını değerlendireceğiz. Behçetü'l-Hadâik'te tespit ettiğimiz orijinal kelimelerin Eski Türkçede ve Türkçenin diğer tarihî lehçelerindeki kullanımları üzerinde duracağız.

Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri ve söz varlığına ait çok önemli bir basamağı oluşturan Behçetü'l-Hadâik'in Saadettin Buluç tarafından bulunmasından sonra, eser ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan en kapsamlısı, Mustafa Canpolat'ın Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada Canpolat, eserin Bursa nüshasının metnini ve bu metnin dizinini hazırlamıştır. Yine Mustafa Canpolat, Behçetü'l-Hadâik'teki dil özellikleri ile ilgili "Behçetü'l-Hadâik'in Dili Üzerine" adlı makale yazmış, bu makalesinde eserdeki Eski Türkçe ve Eski Osmanlıca dil özellikleri üzerinde durmuştur. Saadettin Buluç, Behçetü'l-Hadâik'in İstanbul nüshasının dil özelliklerini "Eski Bir Türk Dili Yadigârı Behçetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik" adlı makalesinde incelemiştir. Yine Saadettin Buluç, "Behçetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik'ten Derlenmiş Koşuklar" adını verdiği makalesinde eserdeki koşukları yayımlamıştır. İsmail Hikmet Ertaylan ise 1960 yılında Behçetü'l-Hadâik eserinin tıpkıbasımını gerçekleştirmiştir. Behçetü'l-Hadâik ile ilgili çok değerli çalışmalar yapılmış olsa da, Türk dili tarihi bakımından böylesine önemli bir eserin söz varlığıyla ilgili bir çalışmanın tarafımızca yapılması hem esere hem de Eski Anadolu Türkçesi söz varlığına farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

### 1. Tarama Sözlüğü'nde ve Eski Anadolu Türkçesi Metin ve Sözlüklerinde Bulunmayan Kelimeler:

**adın:** başka, diğer

Köktürkçede *adınçığ* 'bambaşka, başka' şekliyle (Ergin, 1999: 82) kullanılan kelimeye ilk kez Eski Uygur Türkçesinde *adın* 'diğer, başka, başkası' şekliyle rastlanmaktadır (Caferoğlu, 2015: 4). Clauson, kelimenin kökünü *ad-* 'başkalaşmak, değişmek' köküne bağlamış ve bu kelimenin 14. yüzyıldan sonra çok fazla kullanılmadığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 60).

Dîvânü Lugâti't-Türk'teki (bundan sonra DLT) kullanımı da *adın* şeklinde olan kelimeye (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 541) Harezmi-Altınordu (Ünlü, 2012: 27) ve Çağatay Türkçesi metinlerinde (Ünlü, 2013: 11) de rastlanmaktadır. Kelime, Behçetü'l-Hadâik (bundan sonra BH) eserinde, "Mısr hâlâyıkı mundan *adın* kahtlık ve tarlığı Ken'an'a kemişgil kim minüm anda bir dostum bar." şeklinde (Canpolat, 2018: 196) kullanılmıştır.

**aķru:** yavaş

İlk defa Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *aķru / aķuru* 'yavaş, sessiz' şeklinde (Caferoğlu, 2015: 10) kullanılan kelimeye DLT'de de rastlanmaktadır (Atalay, 2018: 16). Harezmi-Altınordu Türkçesinde de aynı anlamını devam ettiren kelime (Ünlü, 2012: 36) BH'de şu şekilde kullanılmıştır: "‘Āli oķır, *aķru* aydur erdi." (Canpolat, 2018: 248).

**ardat-:** bozmak, harap etmek

Kelime Köktürk Kitabelerinde *artat-* 'bozmak, harap etmek' şeklinde (Ergin, 1999: 85) kullanılmıştır. Clauson, kelimenin *arta-* 'zarar vermek, yağmalamak' kökünden geldiğini ve Türkçenin hem tarihî hem de çağdaş lehçelerinde sık bir kullanım alanına sahip olduğunu söylemektedir (Clauson, 1972: 208).

Eski Uygur Türkçesinde *ardat- / artat-* şeklinde kullanılan kelimeye (Caferoğlu, 2015: 20) DLT'de de rastlanmaktadır (Atalay, 2018: 38). Harezmi-Altınordu Türkçesi (Ünlü, 2012: 52) ve Kıpçak Türkçesinde de (Toparlı vd. 2014: 12) bu kelime Eski Türkçedeki şekliyle kullanılmıştır. *ardat-* kelimesi BH'de şu şekilde geçmektedir: "Ya Cebra'il sen, yire ingil, şeytânları ve bularuñ oğlanlarını bağlağıl kim bularuñ oruçın ve namâzın *ardatmasun*." (Canpolat, 2018: 94).

**aşru:** aşırı, aşırarak, devirerek

Clauson kelimenin *aş-* ‘aşmak, övmek’ fiil kökünden türeyerek *aşur-* fiilinin zarf-fiil şekli olarak “oldukça fazla, aşırı” anlamlarıyla kullanıldığını, ayrıca birisinin hizmetlerini ya da davranışlarını övmek için de *aşur-* fiilinin kullanıldığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 264-265). Türkçenin tarihî dönemlerinde *aşur-* fiiline rastlansa da *aşru* şekli sadece Karahanlı Türkçesinde kullanılmıştır (Ünlü, 2012: 69). BH’de ise kelime şu şekilde kullanılmıştır: “Kaçan kim mü’minler dıvleri birle taşlasalar, dıvler Kâf tağından *aşru* düşerler.” (Canpolat, 2018: 285).

**ay:** turuncu renkte ipek kumaş

Clauson, *ay* kelimesinin kırmızı ve kahverengi arasındaki atları nitelendirmek için Türkçenin sadece birkaç lehçesinde kullanıldığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 266). DLT’de de “turuncu renkte ipek kumaş” anlamıyla rastladığımız kelimenin (Atalay, 2018: 53) Türkçenin diğer tarihî dönemlerinde kullanılmadığı düşünülmektedir. BH’de *ay* kelimesi şu şekilde kullanılmıştır: “Üçüncü yıl aya, yarar avadanlığa şattı, hiç kimsede *ay* ve altun ve kümiş kalmadı.” (Canpolat, 2018: 196).

**barçın:** ipekli kumaş

Clauson, bu kelimenin anlamını “altın veya gümüş işlemeli ipek kumaş” olarak açıklamakta, fakat Türklerin böyle bir kumaş türü üretmediklerini ve dolayısıyla bu kelimenin Eski Uygur Türkçesi döneminde Çince’den Türkçeye geçmiş olabileceğini ifade etmektedir (Clauson, 1972: 357-358). Kelimeye ilk defa Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanması (Caferoğlu, 2015: 33) da Clauson’un bu iddiasını güçlendirmektedir. *barçın* kelimesi DLT (Atalay, 2018: 69) ve Kıpçak Türkçesinde de (Toparlı vd. 2014: 24) aynı anlamıyla kullanılmıştır.

BH’de ise bu kelime, “Andan ol urağut dili çıkardı, bir *barçın* pâresine şardı, kendü oğlu eline birdi.” (Canpolat, 2018: 203) şeklinde kullanılmıştır.

**barsa-:** varmak, gitmeyi istemek

*barsa-* kelimesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *barıgsa-* ‘gitmek istemek’ şeklinde (Caferoğlu, 2015: 33) kullanılmıştır. Clauson da kelimenin aslının *barıgsa-* olduğunu ve “gitmeyi arzulamak” anlamıyla Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanıldığını söylemektedir (Clauson, 1972: 369). DLT’de hem *barsa-* hem de *barıgsa-* şekillerine rastladığımız kelime BH’de şu şekilde kullanılmıştır: “Diñlese ol bu ħaberni *barsadum* dip imrenür.” (Canpolat, 2018: 266).

**bekrü:** berk, sağlam

Clauson, *bekrü* kelimesinin, *bek* ‘sağlam, sıkı’ kelimesinden türediği ve *beker-* fiilinin zarf şeklinde kullanımı olduğunu söylemektedir [ *bekrü* < *bekerü* < *beker-* < *bek* ] (Clauson, 1972: 328). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bükürü olarak geçen kelime (Caferoğlu, 2015: 38) Türkçenin tarihî dönemlerinden Karahanlı Türkçesinde de kullanılmıştır (Ünlü, 2012: 108). BH’de “Keldi berät dünü ħul bilüñ *bekrü* bañğıl.” (Canpolat, 2018: 78) şeklinde geçmektedir.

**bir-:** vermek

Köktürkçeden itibaren *bir-* ‘vermek’ şeklinde (Ergin, 1999: 89) kullanılan kelimeye Türkçenin diğer tarihî dönemlerinde de rastlanılmaktadır. BH’de “Men bağlamadın tağı Tañrı emrine boyun *birmiş-men*.” (Canpolat, 2018: 144) şeklinde geçmektedir.

**birgi:** ihsan, bağış, bahşiş

İlk defa Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *birgü* / *bigü* şekillerinde rastladığımız kelime DLT’de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 589) ve Çağatay Türkçesi metinlerinde (Ünlü, 2013: 151) *birgü* şeklinde kullanılmıştır. BH’de ise, “Yok kimersen sinden ayruğ kim aña, yarlığağıl uçmağa yol *birgili*.” (Canpolat, 218: 198) şeklinde geçmektedir.

**birök:** bir tek, biricik

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bu kelime *birök* / *birük* şeklinde (Caferoğlu, 2015: 44) kullanılmıştır. Clauson, *birök* kelimesinin *bir* kelimesiyle *ok* pekiştirme ekinin birleşip bir zarf hâline

geldiğini ve özellikle şartlı cümlelerin başında kullanıldığını söylemektedir (Clauson, 1972: 362). Kelimeye Türkçenin tarihî dönemlerinden sadece Harezmi-Altınordu Türkçesinde rastlanılmıştır (Ünlü, 2012: 101). BH'de ise şu şekilde kullanılmıştır: “Aydur: Yâ 'İsâ, kankı kul kim Muhammed ümmetinden *birök* kün oruç dutsa receb ayı içinde ol kul minüm katumda 'azizrak durur.” (Canpolat, 2018: 62).

**bodağ:** boya, kına, renk

Clauson'a göre 'boya ya da parlak bir renk' anlamındaki *bodu* kelimesinden türeyen kelime (Clauson, 1972: 302) Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *boduğ* olarak kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 46). Kelimenin *boduğ* şekline DLT'de (Atalay, 2018: 98) de rastlanmıştır. Harezmi-Altınordu Türkçesinde *bodağ* olarak kullanılan kelime (Ünlü, 2012: 105) BH'de şu şekilde geçmektedir: “Nidâ keldi: Yâ Cebrâ' il, kirü ilemek dostlık nişanı degül. *Bodağ* andayuk durur.” (Canpolat, 2018: 188).

**boynağ:** isyankâr, itaatsiz

İlk defa Karahanlı Türkçesinde “zorba, cebredici, isyankâr” anlamlarıyla (Ünlü, 2012: 144) rastlanılan kelime Harezmi-Altınordu (Ünlü, 2012: 107) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 165) de kullanılmıştır. BH'de, “Könü durur döremiş dükeli ten üzre, bilür ne kim kılur erse küci yiter, yine diler erse *boynağularuñ* boynın sıyur.” (Canpolat, 2018: 106) şeklinde geçmektedir.

**büksek / büksüg:** göğüs, meme

Clauson, bu kelimenin aslının Moğolca *bökse* olduğunu ve “göğüsün üst tarafı, kadın göğüsü” anlamlarıyla kullanıldığını söylemektedir (Clauson, 1972: 329). İlk defa Eski Uygur Türkçesi metinlerinde “karın” anlamıyla ve *böksik* şeklinde rastladığımız kelime DLT'de *bökseg* şeklinde geçmektedir. Çağatay Türkçesinde ise *bökse* şeklinde ve “insan olsun, hayvan olsun belden yukarısı” anlamıyla (Ünlü, 2013: 167) kullanılmıştır. BH'de ise, “Ya 'nî anadan çağa doğduğundan ol *büksek* yolın men köstermedüm mü?” (Canpolat, 2018: 222) şeklinde kullanılmıştır.

**çalpaş-:** bulaşmak, pisleşmek

Clauson'a göre bu kelime *çalpa-* fiilinden türemiştir ve iki kişinin birbirine bulaşması ya da bir pisliğin bir yere yapışması” anlamlarıyla kullanıldığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 418). Kelimenin aynı kullanımına DLT'de de rastlanmaktadır (Atalay, 2018: 134). BH'de *çalpaş-* kelimesi şu şekilde geçmektedir: “Yâ Muhammed, anaya oğlanından sevgülerek bolur mu? Aydur: Yok. Kaçan kim oğlan arusuzına *çalpaşsa* anı anası yur bolsa oğlan ağlar.” (Canpolat, 2018: 186).

**çoğla-:** güneş yakmak, kavurmak

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *çoğlan-* şeklinde geçen kelimenin (Caferoğlu, 2015: 64) *çoğ* 'kor, köz, ateş, alev' isminden türediği anlaşılmaktadır. DLT'de *çoğlan-* şeklinde geçen kelime (Atalay, 2018: 156) BH'de *çoğla-* şeklini almıştır. Clauson da *çoğlan-* kelimesinin anlamını “ateşin ya da güneşin etkisiyle kavrulmak” şeklinde açıklamıştır (Clauson, 1972: 408). Bu kelimenin BH'deki kullanımı şu şekildedir: “Bolmaya kim ecel küneşi 'ömrüñ bağına *çoğlaya*.” (Canpolat, 2018: 92).

**derkile-:** acele etmek, çabuklaştırmak

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *türk* 'çabuk, derhal' kelimesinden türediği anlaşılan kelime DLT'de *terkle-* 'hızlandırmak' şeklinde (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 872) geçmektedir. *terkle-* kullanımına Harezmi-Altınordu Türkçesi (Ünlü, 2012: 585) ve Kıpçak Türkçesinde de (Toparlı vd. 2014: 271) rastlanılan kelime BH'de *t* konsonantının kelime başında tonlulaşmasıyla *derkile-* şeklinde kullanılmıştır: “Tiz hisâb kılıcı durur, *derkileyü* du'â işidici durur.” (Canpolat, 2018: 108). Aynı kelimenin türevleri olan *derkin*, *derkinçek* kelimelerine de BH'de rastlanmaktadır.

**es:** akıl, hafıza

Bu kelime ilk defa Harezmi-Altınordu Türkçesi döneminde (Ünlü, 2012: 177) “akıl, hafıza” anlamıyla kullanılmıştır. Aslında DLT'de de bir *es* kelimesi bulunmaktadır, fakat o kelime “yurtıcı hayvanın avını parçalayarak aldığı pay” anlamıyla (Atalay, 2018: 194) kullanılmıştır. Çağatay

Türkçesi (Ünlü, 2013: 344) ve Kıpçak Türkçesinde de (Toparlı vd. 2014: 75) tesadüf ettiğimiz kelime BH’de şu şekilde geçmektedir: “Ehl birle dost birle ölü üzre *es* dutup, yiñ yaqanı yırtubanı nevha kırup ağlasa” (Canpolat, 2018: 278).

**ı- / id-:** göndermek

Clauson, bu kelimenin Türkçenin erken zamanlarından bu yana “göndermek” anlamıyla kullanıldığını söylemektedir (Clauson, 1972: 37). Köktürkçe (Ergin, 1999: 94) ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde (Caferoğlu, 2015: 85) *ı-* ve *id-* şekillerinde kullanılan kelime DLT’de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 655), Harezmi-Altınordu Türkçesinde (Ünlü, 2012: 242) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 497) *id-* şeklinde kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesinde ise *ı-* ve *id-* şekillerine rastlıyoruz (Toparlı vd. 2014: 101). Kelimenin BH’deki kullanımı şu şekildedir: “Melik ta’ālā nīdā kırup kim: Yā şeytān renc *imağıl*, kim ol seddi men bağladum, sen anı bozmayasın ve imānlu kırup minüm dergāhumdan çıkarumayasın.” (Canpolat, 2018: 46) “Oluğ sā’at Fir’avn dapa *iddılar*.” (Canpolat, 2018: 221).

**ınğa:** kötü, en kötü, rezil

DLT’de “rezil kimse, değersiz, değeri düşmüş olan şey” anlamlarıyla (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 656) kullanılan kelimeye Türkçenin tarihî dönemlerinde rastlanılmamıştır. Clauson da kelimeyi “aşağılık kimse” anlamıyla açıklamaktadır (Clauson, 1972: 183). BH’de *ınğa* kelimesi şöyle geçmektedir: “Kağı kün kim hāli eygü minden *ınğa* yatlu bolsun.” (Canpolat, 2018: 125).

**ıvuk:** geyik

Clauson bu kelimeyi, “sıcak bölgelerde ya da çölde yaşayan dişi geyik” anlamıyla açıklamıştır (Clauson, 1972: 8). DLT (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 659) ve Harezmi-Altınordu Türkçesinde (Ünlü, 2012: 245) de görülen *ıvuk* kelimesi BH’de şu şekilde kullanılmıştır: “Yıyılarda yırpandan hoşrak yok. Ol *ıvuk* köbegi kağınesi durur.” (Canpolat, 2018: 260).

**iktüle-:** beslemek

Clauson, bu kelimeyi “bir hayvan veya insanı beslemek” şeklinde açıklarken *igid-* ‘beslemek’ kelimesiyle bu kelimenin etimolojik olarak açık bir şekilde ilişkilendirilebileceğini söylemektedir (Clauson, 1972: 104-105). DLT’de “yem vermek” anlamıyla (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 663) kullanılan kelimeye Harezmi-Altınordu Türkçesinde de (Ünlü, 2012: 254) rastlanmıştır. Kelime, BH’de şu şekilde geçmektedir: “Halkları *iktüleyici*, bisleyici, mihrībān, dünyāda rüzī birici, āhirette yarlıgayıcı.” (Canpolat, 2018: 106).

**is-:** eksiltmek, azaltmak

Kelimeye sadece Karahanlı Türkçesi metinlerinden Kutadgu Bilig’de “inmek, azalmak, hafifletmek, eksik etmek” anlamlarıyla (Ünlü, 2012: 329) rastlanmıştır. BH’de ise, “Ta’atun ölçüsini riyā birle ismegil” (Canpolat, 2018: 294) şeklinde geçmektedir.

**isre:** sonra

DLT’de “sonra, aşağı” anlamlarıyla (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 669) rastladığımız kelime Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd. 2014: 115) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 541) de geçmektedir. *isre* kelimesi BH’de ise, “İşün güman birle durur ve senün için ne eylediler ve ölümünden *isre* ne korqular bar durur?” şeklinde kullanılmıştır (Canpolat, 2018: 261).

**kalısız kaçıkısız:** nedensiz, nasılsız, şüphesiz

*kalısız* kelimesini Clauson, “eksiksiz, istisnasız” olarak (Clauson, 1972: 624) açıklamıştır. DLT’de *kalı* ve *kaçık* kelimeleri “nasıl” anlamıyla (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 679-682) kullanılmıştır. *kalısız kaçıkısız* kelimeleri bir ikileme oluşturmaktadır ve BH’de şu şekilde kullanılmıştır: “Mü’ min baksa *kalısız kaçıkısız* Hakkı körse ol kün aña bayram durur.” (Canpolat, 2018: 119).

**keñez:** kolay

Clauson, bu kelimeyi *keñez / keñes* ‘kolay, uygun’ şeklinde açıklamaktadır (Clauson, 1972: 734). DLT’de *keñes* şeklinde geçen (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 703) kelimeye Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd. 2014: 139) de *keñez* şekliyle rastlanmaktadır. BH’de ise bu kelime, “Ne *keñez* birdügi meyl durur ne düşvâr birdügi cevur durur ne kimseye cefâ kıılır.” (Canpolat, 2018: 159) şeklinde geçmektedir.

**kiçüg / kiçük:** kaşıntı

Bu kelime *kiçi- / gici-* ‘kaşmak’ kelimesinden türemiştir (Clauson, 1972: 695). DLT’de *kiçi-* kelimesi geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 719). Harezmi-Altınordu Türkçesinde *kiçig* ‘kaşıntı, uyuz’ şeklinde (Ünlü, 2012: 325) kullanılan kelimeye BH’de şu şekilde rastlanmıştır: “Kaçan devenüñ *kiçügi* dutsa barurlar, ol ağaçlara sürinürler, uyuz dökülür, oñalur.” (Canpolat, 2018: 54).

**kiñi-:** bolluğa kavuşmak, bollaşmak

Bu kelime DLT’de *kiñü-* şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 720). *kiñ* ‘geniş’ kelimesinden türediği anlaşılmaktadır. *kiñ* kelimesi Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *king* ‘en, genişlik’ şeklinde (Caferoğlu, 2015: 110) kullanılmıştır. BH’de *kiñi-* kelimesi şu şekilde kullanılmıştır: “Ve ol ay kim aniñ içinde daşlar kızdı ve kayalar ve kum kızgın boldı ve yimişler köynüldi ve halk dürlü ni‘mete *kiñidi*.” (Canpolat, 2018: 80).

**kivür-:** girdirmek, sokmak

*kivür-* kelimesine ilk kez Uygur Türkçesi metinlerinde *kigür-* ‘sokmak, gidermek, ifa etmek, getirmek’ şeklinde (Caferoğlu, 2015: 109) rastlanmıştır. Karahanlı Türkçesi metinlerinde *kivür-* ‘katmak, sokmak’ şeklini (Ünlü, 2012: 437) alan kelime, Harezmi-Altınordu Türkçesi (Ünlü, 2012: 331), Kıpçak Türkçesi (Toparlı vd. 2014: 151) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 641) de bu şekliyle kullanılmıştır. BH’de ise bu kelime, “Ve ol vaktın kim sini bir çarañu eve *kivürelere*, anuñ çapısı derecesi yok, aña gür dirler ve ol yaluñuzlık, çarañuluk evi durur.” (Canpolat, 2018: 197) şeklinde kullanılmıştır.

**könü:** düz, doğru, ayakta

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *köni* ‘dürüst, doğru, sadık, içten’ şeklinde kullanılan (Caferoğlu, 2015: 115) kelime DLT’de de *köni* ‘doğru, düz, emniyetli’ şeklinde geçmektedir (Atalay, 2018: 362). Clauson, bu kelimenin *kön-* ‘düz olmak’ kelimesinden türediğini ve birçok anlam özelliğine sahip olduğunu, en yaygın kullanımlarından birinin “dürüst” anlamı olduğunu ifade etmektedir (Clauson, 1972: 726). Bu kelimenin *köni* şeklinde kullanımına Harezmi-Altınordu Türkçesi döneminde (Ünlü, 2012: 342) ve Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd. 2014: 158) de rastlanmıştır. BH’de ise şu şekilde kullanılmaktadır: “*Könü* durur döremiş dükeli ten üzre, bilür ne kim kıılır erse küci yiter, yine diler erse boynağularuñ boynın sıyur.” (Canpolat, 2018: 106).

**kuyl-:** dökülmek

Bu kelime DLT’de *kuyuluş-* ‘dökülmek’ şeklinde yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 753). Kelimenin *kuyul-* şekline Karahanlı Türkçesinde (Ünlü, 2012: 506) ve Harezmi-Altınordu Türkçesi metinlerinde (Ünlü, 2012: 359) rastlanmıştır. BH’de ise *kuyl-* kelimesi, “Ança ağladı kim közi yaşı Mekkedden ağıdı, deñize *kuylıdı*.” (Canpolat, 2018: 220) şeklinde geçmektedir.

**muñ:** ihtiyaç, zaruret, sıkıntı

Köktürk Kitabelerinde *Türk kağan Ötüken yış olursar ilte bung yok* ‘Türk kağanı Ötüken ormanında oturursa ilde sıkıntı yoktur’ şeklinde geçen *bung* kelimesinin (Ergin, 1999: 2) Eski Uygur Türkçesinde *mung* ‘keder, endişe, kaygı’ (Caferoğlu, 2015: 132) şeklini aldığı görülür. DLT’de de *muñ* ‘bela, sıkıntı’ şeklinde (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 765) geçen kelimenin Harezmi-Altınordu (Ünlü, 2012: 405), Kıpçak (Toparlı vd. 2014: 187) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 778) de aynı şekil ve anlam özellikleriyle kullanıldığı görülmektedir. Clauson da *muñ* kelimesinin *buñ* kelimesinden geldiğini ve anlamının “keder, üzüntü, melankoli” olduğunu ifade etmiştir (Clauson,

1972: 347). *muñ* kelimesi BH’de şu şekilde geçmektedir: “Kim *muñ* yirinde ve dermândelik vaktında mü’ minüñ elin dutsa kim *muñ* yirinde cühüz elin dutar.” (Canpolat, 2018: 216).

**neteg:** nasıl

Kelime, Köktürkçe (Tekin, 2000: 250) ve Eski Uygur Türkçesinde *nätäg* ‘nasıl’ (Caferoğlu, 2015: 136) şeklinde kullanılmıştır. Clauson, *ne* kelimesi ile *teg* edatının birleşmesiyle oluşan kelimenin daha çok “gibi, olduğu gibi” anlamlarında edat olarak, bazen de Türkçenin farklı dönemlerinde “nasıl” anlamıyla kullanıldığını ifade etmektedir (Clauson, 1972: 776).

DLT’de *netek* ‘nice, nasıl’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 421). Kelimenin Harezmi-Altınordu (Ünlü, 2012: 430), Kıpçak (Toparlı vd. 2014: 200) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 838) de kullanıldığı tespit edilmiştir. BH’de ise *neteg* kelimesi, “Hüseyn bu bitiyi okıdı, ahvâl *neteg* erdügin bildi.” (Canpolat, 2018: 151) şeklinde geçmektedir.

**opraq:** eskimiş, yıpranmış

İlk defa DLT’de *opraq* ‘yıpranmış’ şeklinde geçen kelime *opra-* ‘özellikle bir giysinin eskimesi, çürümesi’ kelimesinden türemiştir. Kelimenin Eski Türkçedeki *ärpä-* ‘törpülemek, biçilmek, kesilmek’ fiilinin göçüşmesi ve kelime başındaki *ä* sesinin yuvarlaklaşmasıyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Aynı kullanımın Harezmi-Altınordu (Ünlü, 2012: 447), Kıpçak (Toparlı vd. 2014: 205) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 864) de olduğu tespit edilmiştir. Bu kelimenin BH’de “Bulardan bir oğlan kördi, saçı bölüğü yapmış, dili dudağı katmış, yalıñ ayak, yaşı akar, ton *opraq*, yüz toz toprak, ağlayu oturur erdi.” (Canpolat, 2018: 123) şeklinde geçtiği görülmektedir.

**osañ:** gafil

Clauson, bu kelimenin başlangıçta *osa* ‘ihmal, boş’ kelimesinden *osal* şeklinde türediği ve Orta Türkçe döneminden itibaren *osal* ile *osan* kelimesinin birlikte kullanıldığını ifade etmiştir (Clauson, 1972: 247).

Bu kelime, DLT’de *osal* ‘bir işte gâfil olan’ şeklinde (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 778) geçerken Karahanlı Türkçesinde (Ünlü, 2012: 591) ve Harezmi-Altınordu Türkçesinde (Ünlü, 2012: 449-450) hem *osal* hem *osañ* şekilleriyle; Kıpçak (Toparlı vd. 2014: 206) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 866) sadece *osal* şekliyle kullanılmıştır. BH’de ise bu kelime, “Dünyâ içre mengü degül him kimerse, bolma *osañ* kele bir kün sañ ecel.” (Canpolat, 2018: 170) şeklinde kullanılmıştır.

**ovur:** bel kemiğinin boyunla birleştiği yer

Clauson’un *oğruğ* ‘boyundaki ilk omur’ şeklinde açıkladığı kelime (Clauson, 1972: 90) DLT’de *ovruğ* ‘kemiğin ek yerleri, bel kemiğinin boyunla birleştiği yer, dağın yamacı ve bittiği yer’ şeklinde (Atalay, 2018: 446) geçmektedir.

BH’de ise bu kelime şu şekilde kullanılmıştır: “Bu âyet ağırlığından ol Peygâmbereñ devesi kuma çökdi, *ovrina* degin kuma battı.” (Canpolat, 2018: 267).

**sa-:** saymak, hesap etmek

Eski Türkçe döneminde *sa-* ‘saymak, söylemek, haber vermek’ şeklinde kullanılan (Ergin, 1999: 109) kelime Türkçenin diğer tarihî dönemlerinde de aynı şeklini muhafaza etmiştir. Clauson da bugün Türkçede *say-* şeklinde kullanılan kelimenin orijinalinin *sa-* olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 781). BH’de *sa-* fiili şu şekilde kullanılmıştır: “Kaçan kamu kelimeleri *şar* ersen ‘hiye’ye degin ‘hiye’ kinâyet durur dünden.” (Canpolat, 2018: 114).

**sıgra:** iki dağ arasındaki geniş dere

Bu kelimeye ilk defa DLT’de *sıgra* ‘Oğuzcada yarık ve vadi’ şeklinde rastlanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 818). Clauson, bu kelimenin Kıpçak Türkçesinde “iki parmak arasındaki yer” anlamıyla kullanıldığını, ama Oğuzcada bu kelimenin “dağ geçidi, vadi” anlamlarını taşıdığını ifade etmektedir (Clauson, 1972: 815).



BH'de ise bu kelime, “Ne kol bola ne yol bola, ne yük bolane bük bola ne alka bola ne sığra.” (Canpolat, 2018: 180) şeklinde geçmektedir.

**süye:** dayanak

Harezmi-Altınordu Türkçesinde *süyeg* ‘sürgü, dayangaç’ şeklinde (Ünlü, 2012: 542 ilk defa karşılaştığımız kelime Çağatay Türkçesinde *süye* ‘kapı sürgüsü, sürme’ şeklinde (Ünlü, 2013: 1019) kullanılmıştır. Kelime BH'de ise şu şekilde kullanılmıştır: “Aşağı işiği aşağılık durur, üstün işiği yavaşlık durur, sağ *süyesi* tevekkül durur, sol *süyesi* temellük durur.” (Canpolat, 2018: 267).

**uğan:** Tanrının sıfatlarından, kadir

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *uğan* ‘Tanrı, Allah’ şeklinde (Caferoğlu, 2015: 263) kullanılmıştır. DLT’de *ugan* ‘iş yapmaya muktedir olan’ şekliyle geçen (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 917) kelimeye Türkçenin tarihi dönemlerinden Harezmi-Altınordu (Ünlü, 2012: 619), Kıpçak (Toparlı vd. 2014: 206) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 1181) de rastlanmıştır. Bu kelime BH’de şu şekilde kullanılmıştır: “Kutlu künde kan akıtmağ kutlu bolur bilgil yakın, kutlu künde kan akıtmağı sever izim *uğan*.” (Canpolat, 2018: 138).

**udur-:** anlatmak

*uk-* ‘anlamak, bilmek, dinlemek’ fiilinden türeyen kelime, DLT’de *uktur-* ‘anlatmak, izah etmek’ şeklinde kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 919). Aynı kullanım Türkçenin tarihi dönemlerinde de devam etmiştir. *uktur-* kelimesi BH’de ise, “Melik celle celâluhu aydur: Yâ Muhammed, *ukdurğul* kullaruma kim men gâfûr, rahîm Tañrı men.” (Canpolat, 2018: 256) şeklinde kullanılmıştır.

**uruk:** kement

Clauson’un “direğın ucundaki kement” olarak açıkladığı (Clauson, 1972: 90) kelime DLT’de de geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 919).

BH’de *uruk* kelimesi şu şekilde kullanılmıştır: “Velîkin buları ‘işmet perdesi içinden ıkdardum ve zillet *uruğın* bularuñ boynına kemişdüim.” (Canpolat, 2018: 200).

**ürüñ:** beyaz

Kelime, Köktürk Kitabelerinde *ürüng* ‘beyaz’ şeklinde kullanılmıştır (Ergin, 1999: 119). Clauson, bu kelimenin 11. yüzyıla kadar “beyaz” anlamıyla yaygın bir şekilde kullanıldığını, 11. yüzyıldan sonra ise kullanım sıklığının azaldığını belirtmiştir (Clauson, 1972: 233). DLT’de ise, *ürüng* ‘al olan nesne; ak, beyaz, gençlerin tırnakları üzerinde bulunan aklık’ şeklinde (Atalay, 2018: 716) geçen kelimeye Harezmi-Altınordu Türkçesinde (Ünlü, 2012: 640) de rastlanmıştır.

BH’de bu kelimenin kullanımı şu şekildedir: “Ol ayıtsa: Dîvâr yüceldi, yüksek boldı, üstünü örtüldi, sarây boldı, içi sıvandı, *ürüñ* boldı, kendü yazıldı, naş boldı, bu sözi abûl ılmayavuz.” (Canpolat, 2018: 250).

**üzüksüz:** kesintisiz

Clauson, bu kelimenin “kırılmış, yırtılmış” anlamındaki *üz-* kelimesinden türediğini ve “kesintisiz, süreklî” anlamlarıyla kullanıldığını ifade etmektedir (Clauson, 1972: 286). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *üzügsüz* / *üzüksüz* ‘durmadan, daima, kopmadan, aralıksız’ anlamlarıyla (Caferoğlu, 2015: 275) rastladığımız kelime BH’de ise, “Hâcetsüz durur *üzüksüz*, yimes, va‘desi kirtü, aña ‘aşı bolanlara şabrlu.” (Canpolat, 2018: 106) şeklindedir.

**yaurt-:** yaklaştırmak

Eski Türkçede *yağur-* ‘yaklaştırmak, yaklaşmak’ şeklinde kullanılan (Ergin, 1999: 120) kelimenin “yaklaşmak” anlamındaki *yağ-* / *ya-* fiilinden türediği anlaşılmaktadır. DLT’de (Atalay, 2018: 732) ve Harezmi-Altınordu Türkçesinde (Ünlü, 2012: 655) *yakur-* ‘yaklaştırmak’ fiili geçmektedir.

BH’de bu fiil, “Ammā ol kim nübüvvet ve rîsalet birle ündedi, ol Muḥammed Muṣṭafā durur: Yā nebi, sen yakın hışımlaruñı *yakurtgıl.*” şeklinde (Canpolat, 2018: 91) kullanılmıştır.

**yapıt-:** örtmek, giymek

Bu fiilin, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşılaştığımız *yap-* ‘kapamak, yaratmak, kurmak’ fiilinden (Caferoğlu, 2015: 285) türediği anlaşılmaktadır. Clauson, *yap-* fiilinin Kuzeydoğu, Güneydoğu, Kuzey ve Güneybatı Türkçesinde “örtmek, kapamak, kapatmak” anlamlarıyla; Güney ve Kuzeybatı Türkçesinde bu anlamlara ek olarak “inşa etmek, tamamlamak” anlamlarıyla; Azerbaycan ve Osmanlı Türkçesinde ise “yapmak, kurmak, inşa etmek” anlamlarıyla (Clauson, 1972: 870-871) kullanıldığını söylemektedir.

*yap-* fiilinin “örtmek, kapatmak” anlamlarıyla kullanılmasına DLT’de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 950), Harezmi-Altınordu Türkçesinde (Ünlü, 2012: 661), Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd. 2014: 310) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 1230) de rastlanmıştır.

BH’de de bu kelime, Eski Türkçedeki anlam özelliğiyle şu şekilde geçmektedir: “Destār ve cübbe *yapıdurlar*, mechül kavm içine düşerler ve kendülerin bulara ‘ālim kösterürler.” (Canpolat, 2018: 169).

**yığaç:** ağaç

Clauson, bu kelimenin 11. yüzyıldan önce *ığaç* şeklinde ve “ağaç, çalılık” anlamlarıyla kullanıldığını, 11. yüzyıldan sonra kelime başında *y* foneminin türemesiyle *yığaç* şeklini aldığını belirtmektedir (Clauson, 1972: 79).

DLT’de *yığaç* ‘ağaç, ağaç parçası’ şeklinde kullanılan kelime, Harezmi-Altınordu Türkçesinde (Ünlü, 2012: 682) ve Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 1250) de kullanılmıştır. BH’de ise bu kelimenin, “Tañrı ta’ālā Ādemi buğday *yığacından* yığmış erdi.” şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Canpolat, 2018: 219).

**yıpar:** misk

Köktürkçede *yıpar* ‘koku, misk, kokulu mum’ şeklinde kullanılan (Ergin, 1999: 122) kelime Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de (Caferoğlu, 2015: 294) geçmektedir.

DLT’de (Atalay, 2018: 785) ve Türkçenin tarihî dönemlerinde de Eski Türkçedeki şekil ve anlam özelliklerini muhafaza eden kelime BH’de şu şekilde kullanılmıştır: “Degme dün dolduğça Fāṭıma Resül türbesine barur erdi, yüzün sin toprağı üzre qop: “Yā baba, siniñ toprağıñ minüm *yıparum* durur, dir erdi.” (Canpolat, 2018: 253).

**yime:** yine

Köktürk Kitabelerinde *Bilge kağan ermiş, alp kağan ermiş. Buyruğı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunu yime tüz ermiş* şeklinde (Ergin, 1999: 8) kullanılan *yime* ‘yine, tekrar’ kelimesine Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de (Caferoğlu, 2015: 297) rastlanmıştır.

Karahanlı Türkçesinde (Ünlü, 2012: 1004), Harezmi-Altınordu Türkçesinde (Ünlü, 2012: 687) ve Çağatay Türkçesinde de (Ünlü, 2013: 1254) kullanılan *yime* ‘yine, tekrar, ve’ kelimesi BH’de ise şu şekilde geçmektedir: “*Yime* kayğı sinden barğa bu cān, anı kayğur kem qalsa sinde imān.” (Canpolat, 2018: 219).

**yulu:** fidye

Clauson, bu kelimenin önceleri *yul-* ‘ayıklamak, yırtmak’ kökünden türeyerek Uygur Türkçesinde *yuluğ* ‘ticarete alınan vergi’ anlamıyla kullanıldığını, 11. yüzyıldan sonra ise “fidye” anlamını yüklediğini ifade etmektedir (Clauson, 1972: 925).

DLT’de *yulug* ‘fidye’ şeklinde geçen (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 987) kelimeye Harezmi-Altınordu Türkçesinde de (Ünlü, 2012: 697) rastlanmıştır. Kıpçak Türkçesinde ise “fidye” anlamı yine *yul-* kökünden gelen *yuluv* ve *yuluğna* kelimeleriyle karşılanmıştır.

Kelime sonundaki g / ğ'lerin Batı Türkçesinde düşmesi ile yulu 'fidye' şeklini alan kelime BH'de şu şekilde geçmektedir: "Oruç dutğıl künin dünin namâz kılğıl, yazukuñğa bolğa ol yârî yulu." (Canpolat, 2018: 67).

### Sonuç

Tarama Sözlüğü hazırlanırken taranan eserler incelendiğinde, Behçetü'l-Hadâik de dâhil olmak üzere birçok eserin incelemeye alınmadığı görülür. Bu nedenle, 1977'den beri güncellenmeyen Tarama Sözlüğü'nün, o tarihten bu yana yapılan çalışmalar dikkate alınarak, güncellenmesi bir zorunluluk hâline gelmiştir.

Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde görülen kelimeler, 8. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Türkçenin içinden geçtiği din, kültür, siyasi dönem ve tecrübelerini başarılı bir biçimde yansıtır. 11. yüzyılda Karahanlı Türkçesi ile yazılmış Kutadgu Bilig'de Arapça ve Farsça kelimeler görülmeye başlar. Bir geçiş dönemi olan Karahanlı Türkçesinin kelime hazinesine bakıldığında Türkçe kelimelerin baskın olduğu görülür. Harezmi-Altınordu ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde giderek artan Arapça ve Farsça kelime sayısı 15. yüzyılda Çağatay Türkçesi ile zirveye ulaşmıştır. Anadolu'da konuşulan Türkçede de durum Türkçenin tarihî dönemlerinden farklı değildir. 11. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'yu yurt edinen Türklerin 13-15. yüzyıllar arasında oluşturdukları Eski Anadolu Türkçesi dönemi söz varlığı içerisinde Arapça ve Farsça kelimeler baskın değilken bu durum giderek farklılaşmış ve özellikle 16-19. yüzyıllar arasında çok sayıda Arapça ve Farsça kelime hem resmî yazışma dilinde hem edebiyat dilinde kullanılır hâle gelmiştir. İşte, Eski Anadolu Türkçesinin başlangıcı olarak kabul edilen 13. yüzyıla ait Behçetü'l-Hadâik'te de Anadolu'da konuşulan Türkçe ile ilgili önemli ipuçları bulunmaktadır.

Behçetü'l-Hadâik, 12. yüzyılın sonlarında veya 13. yüzyılın başlarında Anadolu'da yazılmıştır. Eserin söz varlığında özellikle Arapça ve Farsça kökenli birçok kelime bulunmaktadır. Eserdeki Türkçe kelimelerin büyük bir kısmını, Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı içerisinde değerlendirilen kelimeler oluşturmaktadır. Eserin söz varlığı içerisinde yer alıp Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı içerisinde değerlendirilmeyen Türkçe kelimeler de bulunmaktadır. Bu kapsamda, yaptığımız çalışmada hem Tarama Sözlüğü'nde hem de Eski Anadolu Türkçesi metin ve sözlüklerinde geçmeyen 50 kelime tespit edilmiştir (*ağın, akru, ardat-, aşru, ay, barçın, barsa-, bekrü, bir-, birgi, birök, bodak, boynağı, büksek / büksüg, çalpaş-, çoğla-, derkile-, es, ı- / id-, inğa, ıvuk, iktüle-, is-, isre, kalısuz kaçıkısuz, keñez, kiçüg / kiçük, kiñi-, kivür-, köni, kuyıl-, muñ, neteg, oprak, osañ, ovur, sa-, sığra, süye, uğan, ukdur-, ukruk, üriñ, üzüksüz, yaqurt-, yapıt-, yığaç, yıpar, yime, yulu*).

Bu kelimeler dışında, Behçetü'l-Hadâik'in söz varlığında yer alan, fakat Türkçenin herhangi bir tarihî döneminde rastlanılamayan kelimeler de bulunmaktadır:

*añırış-*: sızlanmak, feryat etmek

*beyerle-*: kabul etmek

*dapan*: katar katar

*dulçın-*: hareketsiz durmak, boş durmak

*duşañlık*: caka, fiyaka

*kerye*: bardak

*kışkalç*: kışkanç

*kışadar-*: kışlatmak, kış kış diye koyun ve keçi gibi hayvanları sürmek, gütmek

*oydu*: mağara, kovuk

*sağna*: hançerin eli kesmemesi için sapı ile keskin kısmı arasına konulan koruyucu kısım

*salu*: gezinti yeri

*savşın-*: küsmek, darılmak

*yarķu*: tulum

*yoyuķ*: yukarıdaki

Behçetü'l-Hadâik'in söz varlığı içerisinde yer alıp sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını sürdüren birkaç kelime de tespit edilmiştir:

*azay*: şükür (DS, 2009: 436 *azaylı* 'terbiyeli', *azaysız* 'huysuz, terbiyesiz')

*dömükdür* -: baş eğdirmek, secde ettirmek (DS, 2009: 1581 *dömelmek*, *dömlmek* 'secde eder gibi durmak')

*ıģsan* -: sallanmak, titremek (DS, 2009: 2458 *ıģsalamak*, *ıģsamak*)

*tuħt*: bir ölçü birimi (DS, 2009: 3986)

*yarsıķ* -: imrenmek, beğenmek, gıpta etmek (DS, 2009: 4189 *yarsımak* 'beğenmek, hoşlanmak, imrenmek, istemek').

Behçetü'l-Hadâik'te Arapça ve Farsça kelime sayısının fazlalığı, Türkçenin artık bu dönemde, İslamiyet'in din ve bilim dili olan Arapça ile edebiyat ve kültür dili olan Farsçadan yoğun bir biçimde etkilendiğini ve bir İslamî dil hâline geldiğini göstermektedir. Ayrıca eserin söz varlığındaki Türkçe kelimelerin büyük çoğunluğunun Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı içerisinde yer alması eserin Anadolu'da yazıldığının delilidir. Eserin söz varlığında olup Eski Anadolu Türkçesi sözlük ve metinleriyle Tarama Sözlüğü'nde rastlanılamayan kelimelerin büyük bir kısmı DLT'de bulunmaktadır. Bu durum, Eski Anadolu Türkçesinin Köktürk, Uygur ve Karahanlı yazı dili geleneğinin devamı olduğunu göstermektedir.

#### Çalışmamızda Taranan Eserler

AKKUŞ, M. (1995). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATALAY, B. (2018). *Divanü Lugat-it Türk (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CAFEROĞLU, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CANPOLAT, M. (2018). *Behcetü'l-Hadaik Fi Mev'izati'l-Halaik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CEMİLOĞLU, İ. (1994). *Kısas-ı Enbiya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DEVELLİOĞLU, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DİLÇİN, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERCİLASUN, A. B., & AKKOYUNLU, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERGİN, M. (1963). *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERGİN, M. (1999). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

EROL, H. A. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERSOYLU, İ. H. (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

FAKİH, A. (1956). *Çarhname*. (M. Mansuroğlu, Dü.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

FAKİH, A. (1974). *Kitabu Evsafi Mesacidi's-Şerife*. (H. Mazıoğlu, Dü.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLENSOY, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLSEVİN, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HAMILTON, J. R. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HAMZA, Ş. (1945). *Yusuf ve Zeliha*. (D. Dilçin, Dü.) İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KANAR, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.

KARAHAN, L. (1994). *Kıssa-ı Yusuf*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Z. (1973). *Marzuban-name Tercümesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Kurumu, T. D. (2009). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurumu, T. D. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MEZİD, Ö. b. (1982). *Mecmu'atü'n-Neza'ir*. (M. Canpolat, Dü.) Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ORKUN, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

PAÇACIOĞLU, B. (1993). *Battal-name*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

PAÇACIOĞLU, B. (2016). *Türkçenin VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Şeyhoğlu. (1991). *Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema*. (K. Yavuz, Dü.) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ŞİRİN, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TATÇI, M. (1990). *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TEKİN, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.

TİMURTAŞ, F. K. (1981). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

TİMURTAŞ, F. K. (1980). *Şeyhi ve Hüsrev ü Şirin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

TOPARLI, R., VURAL, H., & KARAATLI, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÜNLÜ, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

ÜNLÜ, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

ÜNLÜ, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

#### Kaynakça

Akar, Ali (2017), Türk Dili Tarihi, 12. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Argunşah, Mustafa (2017), Çağatay Türkçesi, Kesit Yayınları, İstanbul.

Argunşah Mustafa, Sağıl Yüksekaya Gülden, Tabaklar Özcan (2011), Karahanlıca Harezme Kıpçakça Dersleri, Kesit Yayınları, İstanbul.

Ata, Aysu (2014), Harezme-Altınordu Türkçesi, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Atalay, Besim (2018), Divanü Lugat-it Türk (Dizin), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ay Akyıldız Didem (2017), "Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. 56, s. 1-22.

Bulut, S. ve Yavuz, S. ( Mart 2018), "18. Yüzyılda Anadolu'da Müstensih Derviş Mustafa Tarafından İstinsah Edilen Şehnâme Çevirisi ve Bu Çeviride Yer Alan Türkiye Türkçesi Ağzılarına Ait Sözcükler", Journal of Turkish Studies, S. 13/5, s. 571-602.

Caferoğlu, Ahmet (2015), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Canpolat, Mustafa (2018), Behcetü'l-Hadaik Fi Mev'izati'l-Halaik, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Clauson, Sir Gerard (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford University Press, Londra.

Devellioğlu, Ferit (1999), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dilçin, Cem (1983), Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Doğan, D. Mehmet (2001), Büyük Türkçe Sözlük, Vadi Yayınları, Ankara.

Eckmann, Janos (2017), Çağatayca El Kitabı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Eraslan, Kemal (2012), Eski Uygur Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ercilasun, Ahmet Bican, Akkoyunlu, Ziyat (2018), Dîvânu Lugâti't-Türk, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Erdem, M. ve Sarı, M. (Mart 2010), "Karışık Dilli Eserlere Farklı Bir Bakış", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish and Turkic, S. 5/1, s. 390-415.

Ergin, Muharrem (1999), Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Erol, Hülya Arslan (2014), Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gabain, Annemarie Von (2000), Eski Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gülensoy, Tuncer (2011), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gülsevin, Gürer (2011), Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Hacıeminoğlu, Necmettin (2003), Karahanlı Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kanar, Mehmet (2011), Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü, Say Yayınları, İstanbul.

Kurumu, Türk Dil (1998), Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kurumu, Türk Dil (2009), Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kurumu, Türk Dil (2009), Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Orkun, Hüseyin Namık (2011), Eski Türk Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Paçacıoğlu, Burhan (2016), Türkçenin VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı, Kesit Yayınları, İstanbul.

Şirin, Hatice (2016), Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekin, Talat (2000), Orhon Türkçesi Grameri, Sanat Kitabevi, Ankara.

Telli, Burak (Şubat 2019), "Hatay Ağzı'ndan Derleme Sözlüğüne Katkılar", Journal Of History School, S. 38, s. 664-693.

Toparlı Recep, Vural Hanifi, Karaatlı Recep (2014), Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ünlü, Suat (2012), Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Kitabevi, Konya.

Ünlü, Suat (2012), Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Kitabevi, Konya.

Ünlü, Suat (2013), Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Kitabevi, Konya.